

تحول مطالعات اخلاق خانواده در انقلاب اسلامی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۱۱ تاریخ تولید: ۱۳۹۹/۱۰/۰۹

محمد رضا جباران*

چکیده

با پیروزی انقلاب اسلامی زمینه‌های پیشرفت و ارتقای فعالیت‌های علمی در سطح کشور فراهم شد. دانش‌ها، دانش‌واره‌ها و حوزه‌های مطالعاتی که تا آن زمان رشد چشمگیری نداشتند، جان تازه گرفته، حرکت به سمت چشم‌اندازهای بلند را آغاز کردند. حرکت علمی اخلاق خانواده به مثابه یک دانشواره یا حوزه مطالعاتی از این دست حرکت‌های انقلابی است که با پیروزی انقلاب اسلامی سرعت گرفته و به سوی اهداف متعالی یک جامعه انقلابی پیش می‌رود. چهل‌ساله‌شدن انقلاب بهانه‌ای است که این دسته حرکت‌ها و نتایج آنها ارزیابی شود. مقاله حاضر با روش توصیفی و با تکیه بر اسناد کتبی و صفحات معتبر مجازی و مفروض دانستن پیشرفت‌های قابل تقدیر و

* استادیار گروه اخلاق پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. mdrjbn@gmail.com



امکان برنامه‌ریزی برای فردای بهتر این حوزه، به ارزیابی حرکت علمی در این حوزه پرداخته و به این نتیجه دست یافته که به رغم همه تلاش‌هایی که در این زمینه صورت گرفته، جامعه ایرانی در حوزه مطالعات خانواده به طور کلی و اخلاق خانواده به طور خاص دچار کاستی‌ها و نیازهای فراوانی است که می‌توان برای رفع آنها برنامه‌ریزی کرد.

واژگان کلیدی: اخلاق خانواده، رشته‌های دانشگاهی مرتبط، تألیفات در باب اخلاق خانواده، رشته مطالعات زنان، رشته مطالعات خانواده، نشریات مرتبط.

مقدمه

آگاهی از داشته‌ها و نیازها و شناخت ظرفیت‌ها و شرایط در هر زمینه‌ای، پیش‌نیاز برنامه واقع‌گرای کارآمد است. بر این اساس برنامه‌ریزی برای آینده دانشواره «اخلاق خانواده» به مثابه ضرورتی انکارناپذیر در جامعه ایرانی، در گرو آگاهی از موقعیت و شرایط خانواده و اخلاق به عنوان اجزای این ماهیت مرکب و پیشینه و موجودی این دانشواره در سطح جهانی و ملی است. مهم‌ترین بخش شرایط خانواده در عصر حاضر رویارویی این نهاد با تفکر مدرن است که به نابودی خانواده کمر بسته و برای رسیدن به این مقصود در تمام سطوح زندگی اجتماع بی‌وقفه فعالیت می‌کند. در سطح تولید نظریه از کهنگی و ضرورت دهن «ایدئولوژی خانواده» سخن می‌گویند و بناکردن محیط‌های اجتماعی بدون حضور خانواده را در اذهان عادی‌سازی می‌کند (ر.ک: برناردز، ۱۳۸۴،

ص ۱۱۲). منتقدان اجتماعی در قالب آینده‌پژوهی از امحای کامل آن در آینده نزدیک خبر می‌دهند (ر.ک: تافلر، ۱۳۷۴، ص ۲۳۹). در حوزه قانون‌گذاری با وضع قوانینی مثل تجویز بچه‌دار شدن در خارج از چارچوب خانواده، حمایت از خانواده‌های تکسرپرست، ایجاد شرایط اقتصادی نو به نو و سخت‌گیری مالیاتی به پدران که به‌تنهایی کار می‌کنند و نان به‌خانه می‌آورند، همه کارکردهای خانواده را انکار کرده و به نهادهای دیگر سپرده است و با تأسیس و ترویج رفتارها و رویکردهای بدیع چون تحقیر والدین، استقبال از دگرگونی تکنولوژیکی در تولید مثل انسان، برابری زن و مرد در بازار کار و مبارزات بی‌امان زنان و نهضت‌های فمینیستی حدود خانواده را یکی پس از دیگری زیر پا گذاشته و همه سنت‌های مقدس و محترم خانواده را بی‌وجاهت کرده است (ر.ک: هیولت و وست، ۱۳۸۸، ص ۲۳ به بعد).

رویاری مدرنیسم با نهاد خانواده، علاوه جوامع صنعتی در جوامع اسلامی در حال رشد و گسترش است و دردمندان باید اعتراف کرد نهاد خانواده در این رویاری، پیوسته در حال عقب‌نشینی به سوی دگرگونی نگرش‌ها، ارزش‌ها، روابط و نقش‌هاست. خانواده در جهان معاصر کارکردهای طبیعی خود را یکی پس از دیگری از دست می‌دهد. رواج فردگرایی، خودمحوری و خودخواهی بین اعضای خانواده (صادقی فسایی، و عرفان‌منش، ۱۳۹۲، ص ۸۲)، جابجایی نقش اعضای خانواده (برناردز، ۱۳۸۴، ص ۲۹۵)، تغییر شکل خانواده‌های موجود (یزدانی و دوستی،

۱۳۹۴، ص ۷۸)، بروز ناهنجاری‌هایی مثل مجردزیستی، فرار از ازدواج، بی‌میلی به فرزندآوری، روابط عاطفی فراخانوادگی، فراوانی طلاق، پیدایش و پذیرش همزیستی بدون ازدواج قانونی (ازدواج سفید) و... آثار غلبه تفکر مدرن بر خانواده سنتی است (ر.ک: تافلر، ۱۳۷۴، ص ۲۴۳-۲۵۰ / یزدانی و دوستی، ۱۳۹۴، ص ۷۸).

در این مقاله با صرف نظر از شرایطی که خانواده و اخلاق را در جهان ما احاطه کرده، وضعیت اخلاق خانواده در کشور در چهلمین سالگرد انقلاب اسلامی در سه فصل بررسی خواهد شد.

۱. مروری به گذشته

۱-۱. تعریف اخلاق خانواده

اخلاق خانواده حوزه‌ای مطالعاتی است که ضمن ارائه الگو برای رفتارهای ارتباطی درون‌خانوادگی می‌تواند از توانایی‌های اخلاق کاربردی در حل تعارض‌های اخلاقی درون‌خانوادگی استفاده کند. از آنجا که این حوزه تمحّض از شاخه‌های اخلاق کاربردی است که بناست با رویکرد اسلامی به حل چالش‌ها و تعارض‌های اخلاقی بپردازد، می‌توان اخلاق اسلامی و اخلاق کاربردی را به مثابه دو پایه تحقق آن تلقی کرد. بنابراین برای ورود صحیح به این بررسی آگاهی از وضعیت آن دو مفید و بلکه لازم است.

۱-۲. اخلاق اسلامی به مثابه یک دانش

در سنت علمی ما مسلمانان، دانش اخلاق به اندازه سایر علوم مورد توجه دانشیان قرار نگرفته و در حد استحقاق خود تنقیح و تهذیب نشده و به رشته تحریر درنیامده است. قابل شمارش بودن کتب اخلاق در میان مؤلفات اسلامی شاهد این مدعا است. به همین دلیل نیز دانش اخلاق هرگز به صورت آکادمیک و در قالب یک حوزه درسی جدی مطرح نشده است.

۱-۳. وضعیت اخلاق کاربردی در جامعه علمی کشور

اخلاق کاربردی مولود غرب و محصول شرایط جدید جهان معاصر ماست.^۱ اولین نمود آن در قالب یک دانش شناخته‌شده در دهه هفتاد قرن

۱. از جمله:

الف) پیدایش عرصه‌های جدید مثل
یک. اطلاعات پزشکی؛

دو. علوم زیستی؛

سه. ارتباطات و فن‌آوری.

ب) تحول مسائل انسانی مثل:

یک. پیدایش انسان تک‌ساختی؛

دو. خانواده هسته‌ای.

سه. گسست نسل‌ها؛

ج) مسائل فرهنگی اجتماعی:

یک. به‌هم‌ریختگی مرزهای فرهنگی؛

دو. جهانی‌شدن؛

سه. به هم ریختگی هویت ملی.

د) نهضت‌ها جدید مثل:



بیستم یعنی کمتر از پنجاه سال پیش اتفاق افتاده است. به همین دلیل ابعاد مختلف این رشته از دانش اخلاق، در زادگاه خود هنوز مورد اختلاف و گفت‌وگوست. از جمله گفت‌وگوها درباره آن می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

الف) این دانش هنوز به یک تعریف و تلقی همگانی و اجماعی نرسیده و تعاریف زیادی از آن ارائه می‌شود «که طیفی از تعاریف محدود تا وسیع را تشکیل می‌دهند» (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۹، ص ۲۹).

ب) در گستره اخلاق کاربردی هنوز اختلاف هست. برخی آن را اعم از اخلاق حرفه‌ای می‌دانند و معتقدند اخلاق حرفه‌ای بخشی از قلمرو اخلاق کاربردی را اشغال کرده است؛ در حالی که گروهی دیگر معتقدند قلمرو این دو عنوان به کلی متباین و متفاوت است.

ج) دانشمندان برای تحقیق در اخلاق کاربردی روش‌های متفاوتی را پیشنهاد می‌کنند. برخی روش قیاسی یا اصول‌گرایی را ترجیح می‌دهند؛ برخی قرینه‌گرایی یا استدلال مبتنی بر مورد را و گروه سوم روش موازنه متفکرانه را و می‌دانیم که این روش‌ها به نتایج متفاوتی منتهی می‌شوند.

د) در مسئله اتکای اخلاق کاربردی بر نظریه اخلاقی اختلاف نظر

←

یک. محیط‌زیست‌گرایی؛
دو. معنویت‌های سکولار.



وجود دارد. بسیاری از متخصصان اخلاقی ادعا می‌کنند که اخلاق کاربردی را بدون نظریه دنبال می‌کنند؛ چون «معتقدند احکام اخلاقی با توجه به خصوصیت موارد تولید می‌شوند نه با فرایندی قیاسی» (همان، ص ۳۸). این در حالی است که گروه مقابل اینها معتقدند استدلال‌های اخلاقی لزوماً قیاسی‌اند و بر این اصل مبتنی‌اند که به ازای هر مسئله اخلاقی یک تصمیم درست وجود دارد که از یک فرایند قیاسی حاصل می‌شود.

در محیط علمی ما نه تنها کاری تأسیسی در طراحی و تعریف این دانش صورت نگرفته است؛ بلکه ترجمه نیز به اندازه کافی در این زمینه در اختیار نداریم.

با توجه به آنچه گذشت، طبیعی است مطالعات اخلاق خانواده با رویکرد کاربردی، در مجموعه ادبیات علمی ما شکل نگرفته باشد.

اخلاق خانواده نه تنها در ایران، بلکه در ادبیات علمی جهان سابقه زیادی ندارد؛ ولی توجه به کیفیت اداره خانواده سابقه‌ای طولانی دارد. به حکایت دانش مکتوب، اولین کسی که به این موضوع پرداخته، ارسطو در کتاب سیاست است (پورجوادی، ۱۳۸۱، ج ۶، ص ۷۳۷، مدخل تدبیر منزل). او در کتاب سیاست در بخش دوم از کتاب اول، تحت عنوان «ایکونومیا» به معنای قانون خانه در چهار بخش اول روابط بین فرمانروا و بنده، دوم روش‌های کسب پول، سوم روابط زن و شوهر چهارم روابط پدر با فرزندان به مثابه یکی از مقدمات سیاست مُدُن بحث کرده است

(عنایت، ۱۳۷۳، صنوزده) حکمای متأخر یونان به پیروی از او این موضوع را در کنار تهذیب نفس و سیاست مدن از اقسام حکمت عملی شمردند.

ساختار چهاربخشی *ارسطو* در رساله *بروسن* متفکر نوفیثاغوری، متعلق به قرن دوم میلادی نیز حفظ و با ترجمه این رساله به زبان عربی به عالم اسلام منتقل شد. در متون متقدم اسلامی نظیر *المنطق* *ابن مقفع* (۱۰۴ - ۱۴۲ق)، *حدود المنطق* *ابن بهریر* (اوایل قرن سوم) و *جوامع العلوم* *شعبا بن فریغون* (قرن چهارم) قانون خانه تحت عنوان «سیاسة الخاصه» یا «السیاسة الخاصیه» مورد بحث قرار گرفت؛ ولی از نیمه دوم قرن چهارم در آثار فلسفی تعبیر «تدبیر المنزل» جای این عناوین را به خود اختصاص داد و مباحث اخلاقی مربوط به خانواده تحت این عنوان مطرح شد. حکمای مسلمان با اقتباس از رساله *بروسن* و احتمالاً گزارش‌هایی از کتاب *سیاست ارسطو* در آثار خود به این فن توجه و همان ساختار ارسطویی را حفظ کردند. در سنت حکمی اسلام اولین بار *ابونصر فارابی* (۲۵۹ - ۳۳۹ق)، به طور خلاصه در کتاب *فصول منتزعه* از تدبیر منزل در همان قالب بحث کرد (پورجوادی، ۱۳۸۱، ج ۶، ص ۷۳۷، مدخل تدبیر منزل). پس از او *ابوعلی سینا* (۳۵۹-۴۱۶ق) در این باب رساله مستقلی با نام «رسالة السیاسة» پرداخت و باب جدیدی با عنوان *سیاست نفس* در ابتدای آن نگاشت. *فخر رازی* (۵۴۳-۶۰۶) تدبیر منزل را به عنوان علمی مستقل مطرح کرد؛ ولی چیزی بر ساختار ارسطویی آن نیفزود (رازی، ۱۳۸۲،



ص ۴۷۰-۴۷۵). *خواجه طوسی* (۵۹۷-۶۷۲ق) در *اخلاق ناصری* با حفظ ساختار ارسطویی به طور مفصل در این باره بحث (طوسی، ۱۳۷۳، ص ۲۰۵-۲۴۵) و خود تصریح کرده است که خلاصه‌ای از رساله *ابن‌سینا* را در نوشته خویش آورده است (همان، ص ۲۰۸) و سی سال بعد از فراغت از تألیف کتاب در سال ۶۶۳ قمری در پایان فصل چهارم که به سیاست و تدبیر اولاد اختصاص دارد، فصلی «در ذکر رعایت حقوق پدران و مادران و زجر از عقوبت ایشان» افزوده است (همان، ص ۲۳۶).

قطب‌الدین شیرازی از حکمای قرن هفتم و هشتم در *دره‌التاج* همان ترتیب ارسطویی را حفظ کرده است (شیرازی، ۱۳۸۵، ص ۱۶۵). *شمس‌الدین آملی* از علمای قرن هشتم در کتاب *نفایس الفنون* به پیروی از *خواجه طوسی*، فصلی با عنوان تدبیر اخوان و اقارب بر مباحث این فن افزوده است (آملی، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۳۹۶-۴۱۲). تدبیر منزل تا قرن دهم مورد توجه حکما و اخلاق‌نگاران بوده و در کتاب‌هایی که در این دوره به رشته تحریر درآمده، از جمله *الشجرة الالهية* تألیف *شمس‌الدین محمد شهرزوری* (قرن هفتم) (ر.ک: شهرزوری، ۱۴۲۸ق، ج ۲، ص ۱۷-۳۰)، *الرسالة الشاهية* تألیف *عضد‌الدین ایجی* (۷۰۱-۷۵۶) و *اخلاق جلالی* تألیف *جلال‌الدین دوانی* (۸۰۳-۹۰۸) و *اخلاق منصور* تألیف *غیاث‌الدین منصور دشتکی* (قرن ۹-۱۰) (دشتکی شیرازی، ۱۳۸۶، ص ۲۷۵-۲۸۲) گاهی به سنت ارسطویی و گاهی با کمی تفاوت جایگاهی داشته است. از اواخر قرن دهم بحث از تدبیر منزل همانند سایر بخش‌های حکمت عملی



به‌تدریج در حوزه‌های درسی و به تبع آن در آثار قلمی دانشمندان کمرنگ شد و تا جایی پیش رفت که کتب اخلاقی سده‌های اخیر مثل **جامع السعادات** و **معراج السعاده** از این بحث به کلی تهی شدند.

در دهه‌های اخیر بحث اخلاقی درباره خانواده تحت عنوان اخلاق خانواده با ادبیاتی متفاوت با تدبیر منزل در مجموعه دانش اخلاق مطرح شد.

۲. نگاهی به وضع موجود

وضعیت دانش‌های معطوف به خانواده از جمله «اخلاق خانواده» معلول رودررویی دو عامل است: یکم. ارائه تعریف جدیدی از هویت و شخصیت زن مسلمان به مثابه رکن اصلی خانواده و نقش‌های فردی و اجتماعی او توسط/مام خمینی^۱؛ دوم. هجوم مظاهر مدرنیته به زندگی خانوادگی و تأثیر آن بر افکار و سبک زندگی مردم. برای درک دقیق‌تر از وضعیت فعلی خانواده و دانش‌های معطوف به آن بررسی این دو عامل مفید است.

۲-۱. هویت اسلامی زن پس از انقلاب اسلامی

توجه به وضع زنان و خانواده ایرانی از اواسط نیمه دوم قرن دوازدهم یعنی پیش از انقلاب مشروطه آغاز شده است؛ ولی روشنفکرانی که پس از مشروطه تا حکومت پهلوی و در دوران حکومت پهلوی ظهور کرده‌اند،

ارتقای موقعیت زنان را در رهاکردن سنت‌های شرعی و ملی جست‌وجو می‌کردند (ر.ک: سلماسی‌زاده، ۱۳۹۶، ص ۶۷)؛ به طوری که یکی از درون‌مایه‌های آثار ادبی آن دوران نقد حجاب زنان است (همان، ص ۶۹). در همان حال که بر آزادی زنان تأکید می‌شد و مسئولیت مشارکت در ساخت ایران مدرن در رأس همه وظایف خانوادگی و اجتماعی زنان قرار می‌گرفت و وضعیت خانوادگی و اجتماعی آنان را تحت الشعاع قرار می‌داد (ر.ک: همان)، الگوی آموزشی دختران، جنسیتی و زنان حتی در تلقی روشنفکران در یادگیری از مردان ناتوان‌تر و کارشان از کار مردان بی‌ارزش‌تر بود؛ به طوری که متون آموزشی دختران از متون آموزشی پسران کم‌مایه‌تر و دستمزد زنان معلم نصف حقوق معلمان مرد بود (ر.ک: همان، ص ۷۷-۸۳). به همین دلیل بود که برنامه‌های اصلاحی سه دوره مشروطه تا حکومت پهلوی، حکومت پهلوی اول و حکومت پهلوی دوم در رشد و کمال زنان تأثیر چشمگیری نداشت. در دوران پهلوی دوم، با وجود ترفیع موقعیت زنان در جامعه، به دلیل بینش مردسالارانه جامعه در زمینه اصلاحات حقوقی و سیاسی، حقوق و مسائل زنان در گستره وسیعی مورد توجه قرار نگرفت و به دلیل سرکوب سیاسی و ناکامی‌های حقوقی، زنان نتوانستند جنبش‌های خودجوش و مقاومت‌های مدنی گسترده‌ای از خود نشان دهند؛ بنابراین بر خلاف همه تبلیغاتی که در مورد دادن حقوق زنان و اعطای آزادی اجتماعی و سیاسی به آنها می‌شد وضعیت سنتی زنان عملاً تغییر چندانی نکرد (عباسی، ۱۳۹۳، ص ۵۹) و

اگر بُن‌مایه‌های اعتقادات دینی و آموزه‌های عرفی کشور نبود، راهی که پیش پای زنان ایرانی باز شده بود، بازگشتی نداشت. پس از انقلاب اسلامی امام خمینی^ع تعریف جدیدی از هویت و شخصیت زن مسلمان و نقشهای فردی و اجتماعی او ارائه کرد. / امام خمینی^ع با آنکه دامن مادر را بزرگترین مدرسه‌ای می‌دانست که بچه در آنجا تربیت می‌شود (ر.ک: امام خمینی^ع، ۱۳۸۹، ج ۹، ص ۲۹۴-۲۹۳)، همانند روشنفکران و نظریه‌پردازان دوران‌های پیشین (عباسی و موسوی، ۱۳۹۳، ص ۸۳) زن را از شرکت در امور سیاسی-اجتماعی ناتوان و ناکارآمد نمی‌دانست (ر.ک: همان، ج ۲۱، ص ۳۹۸-۳۹۷)؛ به همین دلیل به‌صراحت فرمود: «زنان در جامعه اسلامی آزادند و از رفتن آنان به دانشگاه و ادارات و مجلسین به هیچ وجه جلوگیری نمی‌شود (همان، ج ۵، ص ۱۸۳) و به زنان دستور داد همانند مردان در جبهه علمی و فرهنگی مشغول باشند (همان، ج ۲۰، ص ۹). بازتعریف امام خمینی^ع از هویت و شخصیت زن مسلمان موجب شد حوزه مسائل زنان و خانواده در کشور تحول چشمگیری پیدا کند.

۲-۲. مظاهر مدرنیته در خانواده ایرانی

در حالی که مدرنیزاسیون اجباری دوره پهلوی اول مورد توافق همگان است، در اینکه این امر اولین بروز مدرنیته در ایران باشد و نیز اینکه این واقعه، تنها علت همه‌گیر شدن مدرنیته در ایران باشد، اختلاف وجود دارد



(ناری قمی، ۱۳۹۳، ص ۹۳)؛ با این حال پاره‌ای از مظاهر تأثیرگذار مدرنیته تا پیروزی انقلاب اسلامی بسا که در کشورهای مبدأ نیز همگانی نشده بود؛ از آن جمله می‌توان اینترنت، ماهواره و تلفن همراه را نام برد. اینترنت و ماهواره در دهه ۶۰ وارد کشور شد و از اوایل دهه ۷۰ رو به گسترش نهاد؛ به طوری که در سال ۱۳۸۶ مرکز «آمار جهانی اینترنت» اعلام کرد، ایران رتبه نخست تعداد کاربران اینترنتی را در منطقه خاورمیانه کسب کرده است (http://WWW.ict.gov.ir/news). این دو رسانه به دلیل نقشی که در تقلید و گسترش فرهنگ غربی و نیز مقابله با ارزش‌های فرهنگ جامعه اسلامی دارند (رحمانی، ۱۳۹۵، ص ۲)، روند رشد و تعالی خانواده‌ها را دچار اختلال می‌کنند. طبق تحقیقات متعدد، استفاده از رسانه ماهواره موجب تغییر روحیه، کاستن از ارتباطات اجتماعی و روابط خانوادگی، کاستن از میزان باورهای دینی و عقیدتی، ضعف پایبندی به ارزش‌های دینی و ملی کم‌شدن روابط زناشویی، ضعف سازه هویت جنسیتی و سازه هویت فرهنگی، کاهش اعتماد اجتماعی و آمادگی برای ترک محیط زندگی خود می‌شود (ر.ک: همان، ص ۴-۷). نتیجه کلی‌ای که از این تحقیقات گرفته شده، این است که برنامه‌های تلویزیونی ماهواره در هر کجا که حامل پیام متفاوتی با فضای جامعه بومی باشد، در گروه هویت جو تأثیر می‌گذارد (همان، ص ۴). هجوم این دسته مظاهر مدرنیته به زندگی خانوادگی جهان سوم و از جمله ایران و تأثیر آن بر افکار و سبک زندگی مردم موجب پیچیدگی شرایط شد. به

همین دلیل تصمیم‌سازان و برنامه‌ریزان کشور دریافتند که در برابر شرایط پیچیده‌ای قرار گرفته، چاره‌اندیشی برای معضلات و مدیریت خانواده در این شرایط به نیروی زیادی محتاج است و بر توصیف‌های دقیق و راهگشای متفکران و صاحب‌نظران از وضعیت موجود متوقف است.

به همین دلیل بود که وضعیت خانواده و دانش‌های معطوف به زن و خانواده در کشور که نزدیک به دو دهه تغییر چشمگیری نکرده بود، مورد توجه سیاست‌گذاران، صاحب‌نظران و اهل قلم قرار گرفته، با اشکال و ابزار مختلف به آن پرداختند. در ضمن این تغییرات دانش اخلاق خانواده نیز دستخوش تحول و تغییر شد. ما در این گزارش به ذکر تغییراتی که در چهار سرفصل اتفاق افتاده، اکتفا می‌کنیم: ۱. تألیفات در باب اخلاق خانواده؛ ۲. رشته‌های دانشگاهی ناظر به امر خانواده؛ ۲. مؤسسات و مراکز آموزشی و پژوهشی این حوزه؛ ۴. نشریه‌های این حوزه.

۲-۳. تألیفات در باب اخلاق خانواده

در دهه‌های اخیر صدها عنوان کتاب و مقاله در حوزه اخلاق خانواده منتشر شده است و تعداد زیادی پایان‌نامه در مقاطع کارشناسی ارشد و دکتری درباره عناوین مرتبط با این حوزه تألیف شده است. در این گفتار درباره کتاب‌ها و مقالات به صورت جداگانه سخن گفته می‌شود.

الف) کتاب‌های حوزه خانواده

درباره کتاب‌های این حوزه به ذکر دو متغیر بسنده می‌شود:

۱) سرفصل‌ها

در کتاب‌هایی که در این حوزه به رشته نگارش درآمده، سرفصل‌های زیر مورد توجه بیشتری قرار گرفته است:

الف) حقوق و تکالیف همسران؛

ب) تربیت فرزندان؛

ج) حقوق والدین؛

د) آداب و مراسم ازدواج؛

ه) نقد روش‌های غربی در زندگی؛

و) جایگاه زن از منظر اسلام؛

ز) وظایف اختصاص زنان مثل حجاب؛

ح) اخلاق جنسی.

با ملاحظه این لیست پی می‌بریم چالش‌ها و تعارض‌های اخلاقی کمتر مورد توجه نویسندگان قرار گرفته است. بر این اساس تألیفات ناظر به حوزه اخلاق خانواده اگرچه به نحو چشمگیری رو به تزاید گذاشته، از مرحله توصیف و توصیه عبور نکرده است.

۲) رویکردها

تألیفات این حوزه بیشتر با سه رویکرد سامان یافته‌اند:

الف) رویکرد وعظی؛

ب) رویکرد توصیفی، با تکیه بر روایات؛



ج) رویکرد دستوری.

معنای این سخن آن است که نوشته اخلاقی با رویکرد کاربردی بسیار نادر است؛ به طوری که نمی‌توان به عنوان یک رویکرد مورد توجه اهل قلم به آن اشاره کرد. از آنچه گذشت، به این نتیجه می‌رسیم که دانش اخلاق خانواده نه تنها با رویکرد کاربردی، بلکه با رویکرد توصیفی و دستوری نیز هنوز به مراحل کمال خود نرسیده است.

ب) مقالات حوزه خانواده

آمنه بختیاری و همکارانش (۱۹۹۰م) مقاله‌ای را که از سال ۱۳۷۹ تا ۱۳۹۰ در ۱۳۳ نشریه علمی - پژوهشی مصوب وزارت علوم تحقیقات و فناوری در گروه علوم انسانی چاپ شده، به روش تحلیل محتوا از جهات مختلف بررسی کرده‌اند. نتیجه این بررسی به شرح ذیل است:

یک. موضوع مقالات: از میان ۱۲ موضوع شناخته شده در این دامنه بیشترین فراوانی به موضوع روان‌شناسی و علوم تربیتی اختصاص دارد که با فراوانی ۷۴۸ مقاله ۳۷/۶ درصد کل را به خود اختصاص داده است. پس از آن علوم اجتماعی با فراوانی ۵۴۹ مقاله و ۲۹/۸ درصد قرار دارد. علوم اسلامی با فراوانی ۷۶ مقاله و ۳/۸ درصد در ردیف ششم قرار دارد. این سه موضوع تنها موضوعاتی است که ممکن است با مباحث اخلاقی ارتباط داشته باشند؛ ولی سایر عناوین و موضوعات این دامنه یعنی تربیت بدنی، زبان و ادبیات، حقوق، اقتصاد، تاریخ، علوم سیاسی، مدیریت،

جغرافیا و حسابداری هیچ یک به طور روشن یا ضمنی به اخلاق اشاره ندارد.

دو. حوزه‌های مبانی نظری: مقالات از جمع ۲۰۳۴ مورد در جدول فراوانی، ۶۴۲ مقاله یعنی ۳۱/۶ درصد از کل مبانی نظری ندارد. در سایر مقالات نیز با آنکه دارای مبنا هستند، مبانی تعدادی از آنها بیان نشده است؛ ولی محقق خود مبانی نظری آنها را استنباط کرده است. ما این دو قسم را با عنوان بیان شده و بیان نشده از هم تفکیک کرده‌ایم. از چهارده عنوان تفکیک شده تنها سه عنوان می‌تواند با مباحث اخلاقی ارتباط داشته باشند. از این سه عنوان مسائل خانواده بیان شده با ۸۶ مقاله ۴/۲ درصد کل، بیان نشده با ۱۱ مقاله ۲ درصد کل، مسائل همسران و تعارضات و رضایت زناشویی بیان شده با ۱۸ مقاله ۹ درصد کل بیان نشده با ۴۱ مقاله ۷/۶ درصد کل، ازدواج بیان شده با ۱۲ مقاله ۶ درصد کل بین نشده با ۶ مقاله ۱/۱ درصد کل و فرزندپروری بیان شده با ۲ مقاله ۱ درصد کل و بیان نشده با ۱۱ مقاله ۲ درصد کل را به خود اختصاص داده است. سه. کلیدواژه: در این بخش جز واژه عدالت با فراوانی ۲۶ و نسبت ۱ درصد به کل هیچ واژه‌ای به موضوعات اخلاقی اشاره ندارد (ر.ک: بختیاری و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۸-۱۹).

نتیجه اینکه از حدود دوهزار مقاله بررسی شده تعداد بسیار کمی ممکن است به مبحث اخلاق خانواده ناظر باشد.



۲-۴. مؤسسات و مراکز مرتبط

در ارتباط با مسائل زن و خانواده در کشور مراکز، شوراها، انجمن‌ها و گروه‌های مطالعاتی زیادی تأسیس شده که برخی از آنها سابقه طولانی دارند.

الف) شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده

شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده نهادی است که به منظور سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی کلان، در مسائل فرهنگی و اجتماعی زنان و ایجاد هماهنگی‌های لازم در این امور، بر اساس مصوبه یکصدوپانزدهمین جلسه شورای عالی انقلاب فرهنگی مورخ ۱۳۶۶/۳/۱۹ تشکیل گردیده و از تیر ماه سال ۱۳۶۷ کار خود را آغاز نموده است.

ب) مرکز امور مشارکت زنان ریاست‌جمهوری

در سال ۱۳۷۰ به پیشنهاد ریاست‌جمهوری وقت با این نام تأسیس شد. دفتر امور زنان زیر نظر رئیس‌جمهور در شورای عالی انقلاب فرهنگی، تصویب شد؛ ولی در سال‌های بعد تغییر نام داد و در حال حاضر با نام مرکز امور زنان و خانواده ریاست‌جمهوری شناخته می‌شود.

ج) مرکز تحقیقات زن و خانواده، قم تأسیس ۱۳۷۷

دارای گروه‌های علمی و خدمات پژوهشی-آموزشی، کتابخانه، بانک اطلاعات، سامانه آموزش مجازی و نشریه علمی-پژوهشی است.

د) انجمن ایرانی مطالعات زنان

انجمن ایرانی مطالعات زنان فعالیت خود را در سال ۱۳۸۰ زیر نظر وزارت علوم، تحقیقات و فناوری در دست‌بندی علوم انسانی آغاز نمود.

ه) مرکز مطالعات و تحقیقات زنان- دانشگاه تهران

با شرح وظیفه آموزشی و پژوهشی میان‌رشته‌ای در سال ۱۳۸۰ تأسیس شد:

۱) فعالیت پژوهشی

این مرکز دو نشریه با نام‌های زیر منتشر می‌کند:

یک. زن در توسعه و سیاست؛

دو. زن در فرهنگ و هنر.

این دو نشریه از سال ۱۳۸۸ به جای نشریه پژوهش زنان که از سال ۱۳۸۱ سابقه دارد، منتشر می‌شوند.

این نشریات در بخشی از مقالات خود به مسائل خانواده می‌پردازند.

۱) فعالیت آموزشی

از سال ۱۳۸۳ در رشته مطالعات زنان در مقطع کارشناسی ارشد دانشجو می‌پذیرد.

و) پژوهشکده خانواده (دانشگاه شهید بهشتی) تأسیس سال ۱۳۸۰

این پژوهشکده با ساختار میان‌رشته‌ای و با اهداف زیر فعالیت می‌کند:

یک. دستیابی به معتبرترین مراجع تولید علم در حوزه خانواده در سطح





ملی، منطقه‌ای و کشورهای اسلامی؛ دو. تربیت متخصصان خانواده‌پژوهی و خانواده‌درمانی؛ سه. ارتقای جایگاه و کارکرد خانواده. این پژوهش‌کده در سال ۱۳۸۵ از سوی دبیرخانه شورای قطب‌های علمی کشور در وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به عنوان قطب خانواده کشور شناخته شد.

ز) گروه پژوهشی مطالعات زنان و خانواده- دانشگاه تبریز

درباره مؤسسات و مراکز مرتبط با موضوع بحث سه نکته قابل توجه است:

- ۱) چنان‌که از نام‌های پیش‌گفته و شرح وظایف و فعالیت‌های آنها پیداست، در کشور تنها یک مؤسسه به سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و آموزش پژوهش در حوزه خانواده اختصاص یافته است.
- ۱) تأسیس و تشکیل مؤسسات ناظر به مسائل زنان فرصتی است که به موضوع خانواده نیز پرداخته شود؛ ولی با توجه به گستردگی مسائل زنان نگاه به خانواده در کنار یا در ضمن مسائل زنان موجب می‌شود، بحث از خانواده در حاشیه قرار بگیرد.
- ۱) مؤسسات دایر در کشور تقریباً هیچ ارتباط سیستماتیکی با هم ندارند. به همین دلیل فعالیت‌ها تکرار می‌شود.

۲-۵. رشته‌های دانشگاهی مرتبط

به طوری که از تاریخ تأسیس رشته‌های درسی در دانشگاه‌های کشور استظهار می‌شود، تا پیروزی انقلاب اسلامی در ارتباط با امر خانواده یا



زن هیچ رشته‌ای تأسیس نشده بود؛ ولی پس از انقلاب به طور کلی در دانشگاه‌های کشور پنج رشته با محوریت خانواده تأسیس شده است: ۱. رشته مطالعات خانواده که گاهی کلمه زنان را نیز بر آن می‌افزایند؛ ۲. رشته مطالعات زنان در مقطع کارشناسی؛ ۳. خانواده درمانی؛ ۴. رشته مدیریت خانواده؛ ۵. رشته حقوق خانواده.

در ادامه به معرفی محتوا، اهداف و کارآمدی‌های این رشته‌ها می‌پردازیم.

الف) رشته حقوق خانواده

صرف نظر از اهمیت ذاتی رشته حقوق نظر به ارتباط وثیق آن با اخلاق این رشته در محل بحث ما دارای اهمیت است. این رشته به عنوان یکی از گرایش‌های رشته حقوق در سه دانشگاه کشور در مقطع کارشناسی ارشد ارائه می‌شود: دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری؛ دانشگاه شهید بهشتی و دانشکده غیرانتفاعی رفاه تهران (دفترچه انتخاب رشته ارشد ۹۵). مشاغل مرتبط با این رشته که دانش‌آموختگان آن می‌توانند انتخاب کنند، عبارت است از قضاوت، وکالت، دادیاری، مشاوره حقوقی، سردفتری استادی دانشگاه و پژوهشگری. چنان‌که روشن است هیچ یک از مشاغل مرتبط با این رشته در صدد حفظ خانواده و توسعه روابط خانوادگی نیستند؛ ولی از آنجا که حقوق رسوب تاریخی اخلاق است (ر.ک: کاتوزیان، ۱۳۸۶، ص ۸۷)، در صورتی که برای توسعه روابط اخلاقی

راهکاری اندیشیده شده باشد، وجود چنین رشته‌ای به عنان مکمل سیاست‌های اخلاقی لازم است.

ب) رشته مدیریت خانواده

رشته مدیریت و برنامه‌ریزی امور خانواده یکی از رشته‌های شاخه کار دانش آموزش و پرورش است که با هدف تربیت نیروی انسانی کارآمد و شایسته (مختص بانوان) به عنوان مدیر خانواده یا مادران آینده جامعه، برنامه‌ریزی و اجرایی شده است.

رشته مدیریت خانواده که از دبیرستان آغاز و در مقطع کاردانی متوقف می‌شود، نه یک رشته دانش‌محور که در پی آموزش مهارت‌های پذیرش مسئولیت و اعمال اصول مدیریت و مشارکت در حل مشکلات خانواده تأسیس شده است.

ج) رشته مطالعات خانواده

۱) تعریف

این رشته به مطالعه و بررسی سیستماتیک و علمی خانواده از دیدگاه فقهی، حقوقی، اجتماعی و روان‌شناسی در پارادایم اسلامی می‌پردازد و مجموعه‌ای هماهنگ از فعالیت‌های پژوهشی و آموزشی است که موجب آشنایی دانشجو با آثار علمی و متون تحقیقاتی و تعمیق اطلاعات وی در این حوزه می‌شود و در نتیجه مرزهای دانش را در حوزه خانواده گسترش

می‌دهد.

۲) اهداف

هدف این رشته در سطح کارشناسی عبارت است از تربیت کارشناس جهت مشاوره و رسیدگی به مسائل خانواده و در سطح دکتری عبارت است از توسعه مطالعات و تحقیقات مبتنی بر جهان‌بینی اسلامی در زمینه مسائل خانواده و کمک به تربیت افراد متخصص در امر خانواده با آشنایی به علوم روان‌شناسی، علوم تربیتی، علوم اجتماعی، فقه و حقوق اسلامی.

د) رشته مطالعات زنان

۱) رشته مطالعات زنان در غرب

رشته مطالعات زنان در غرب در نیمه دوم دهه ۷۰ شکل گرفت و در سال ۱۹۸۰ اولین مدرک کارشناسی‌ارشد این رشته در کشور انگلیس صادر شد. کشورهای آمریکا و انگلیس در ایجاد این رشته پیش‌تاز بودند. منظور از مطالعات زنان، مطالعاتی است که مرکز توجه تحقیقات و مبنای همه تحلیل‌های آن، زن یا جنسیت باشد. این رشته با هر نقطه عزیمت و هر استدلالی باید برای تأمین منافع زنان، آن هم به شکل غربی و با بنیان‌های فکری فمینیست باشد.

مطالعات زنان را نمی‌توان مانند سایر رشته‌های تحصیلی تعریف کرد؛ عده‌ای معتقدند رشته مطالعات زنان ماهیتی میان‌رشته‌ای یا فرارشته‌ای دارد و برخی هم آن را غیررشته‌ای یا چندرشته‌ای می‌دانند. امروز رشته



مطالعات زنان در دانشگاه‌های دنیا چارچوب مشخص و ثابتی ندارد و در دانشگاه‌های مختلف با عناوین گوناگونی از دروس ارائه می‌شود. بیشتر مباحث این رشته در خصوص تاریخ زنان، فلسفه فمینیسم، روان‌شناسی زنان، علوم زیستی زنان، ادبیات فمینیستی، زبان‌شناسی و جنسیت زنان، ارتباطات جمعی، زنان و سیاست، زنان و کار، زنان و حقوق، زنان و بهداشت و زنان و سیاست‌گذاری عمومی است (سلیمی مقدم، ۱۳۸۸).

۲) رشته مطالعات زنان در ایران

فکر اولیه تأسیس این رشته در مؤسسه مطالعات و تحقیقات زنان مطرح شد. کارشناسان این مؤسسه پس از شرکت در کنفرانس جهانی زنان در پکن در سال ۱۳۷۴ به این نتیجه رسیدند که تأسیس این رشته در کشور ضروری است. طرح اولیه رشته مطالعات زنان به وسیله اعضای همین مؤسسه پس از مکاتبه با دانشگاه‌های گوناگون دنیا آماده و ارائه شد و پس از اقتناع مسئولان در دی ماه ۱۳۷۸، طرح دوره کارشناسی ارشد مطالعات زنان در شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت فرهنگ و آموزش عالی به تصویب رسید و سال ۱۳۸۰-۱۳۸۱ برای اولین بار دانشجو پذیرفت (مرکز تحقیقات زن و خانواده، گزارشی اجمالی از پیشینه رشته مطالعات زنان در مراکز دانشگاهی ایران، در:

<https://wrc.ir/tcos3rd/history>).

هدف از تأسیس این رشته در مصوبه شورای عالی برنامه‌ریزی چنین



مطرح شده است: «معرفی شأن و نقش زن در جهان هستی از دیدگاه اسلام، تربیت نیروی انسانی متخصص در جهت آموزش و پژوهش در امور زنان، تربیت نیروی انسانی جهت سیاست‌گذاری مطلوب در سطوح مختلف برنامه‌ریزی کشور و تقویت بینش علمی نسبت به مسئله زن جهت اصلاح نگرش‌های اجتماعی و فرهنگی».

روشن است که این هدف با هدف این رشته در کشورهای غربی تفاوت جوهری دارد. رشته مطالعات زنان در غرب، فمینیسم را پیش‌فرض گرفته و در صحت آموزه‌های آن تشکیک نمی‌کند، بلکه به صورت ایدئولوژیک آن را می‌پذیرد و تمرکز را نه بر شناخت که بر ایجاد تغییرات مطلوب فمینیستی در جامعه می‌گذارد (کریمی، ۱۳۹۸).

ه) رشته تحصیلی خانواده درمانی

رشته روان‌شناسی خانواده درمانی یکی از دوره‌های تخصصی روان‌شناسی است که در مقطع کارشناسی ارشد به مطالعه موارد زیر می‌پردازد:

- ساختار و فرایند تحول خانواده؛
 - شناسایی علل و فرایند شکل‌گیری روابط ناهنجار بین زوجین؛
 - کاربرد تکنیک‌های خاص درمانی جهت حل مشکلات درون خانواده؛
 - روش‌های یاری‌رسانی به خانواده‌هایی که واجد نیازهای ویژه هستند.
- این رشته در دانشگاه شهید بهشتی دانشگاه غیر انتفاعی علم و فرهنگ

ارائه می‌شود (دفترچه انتخاب رشته ارشد ۹۴-۹۵).

و) مشکلات رشته‌های دانشگاهی

برخی رشته‌هایی که نام برده شد، به رغم ارائه چندساله در دانشگاه‌های کشور هنوز مشکلات زیادی دارند. شاید رشته مطالعات زنان از حیث فراوانی مشکلات و چالش‌ها در ردیف اول قرار داشته باشد.

مشکلات این رشته‌ها را می‌توان به شرح ذیل فهرست کرد:

۱) تدوین عجولانه واحدهای درسی؛ به همین دلیل سرفصل‌ها در دانشگاه‌های مختلف حتی در دوره‌های مختلف یک دانشگاه برای ورودی‌های مختلف، یکسان نیست و با محتوای درس‌ها مطابقت ندارد (سلیمی مقدم، ۱۳۸۸).

۲) کمبود استاد متخصص.

۳) عدم توافق بر سر مفاهیم اصلی رشته‌ها؛ به همین دلیل هر دانشگاهی بسته به گرایش تصمیم‌گیران و برنامه‌ریزان در محتوای درسی این رشته تجدید نظر می‌کند (ر.ک: کرمی، محمدتقی، ۱۳۹۸) و در سال جاری صدور مجوز برای این رشته به دلیل عدم هماهنگی با مبانی دینی و ابتدای آن بر پایه مکاتب غربی عموماً مادی متوقف شد (دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۹۸).

۴) فقدان منابع درسی منسجم و مبتنی بر مفاهیم ایرانی و اسلامی و مطالعات تطبیقی؛ در دانشگاه‌هایی که این رشته را ارائه می‌کنند، به علت

عدم منابع علمی کافی، منابع اصلی این رشته نامشخص و منوط به نظر استادان است (سلیمی مقدم، ۱۳۸۸).

۲-۶. نشریات مرتبط

از نشریاتی که در حوزه زن و خانواده فعالیت می‌کنند؛ آمار دقیقی در دست نیست. *آمنه بختیاری* در مقاله خود تصریح می‌کند مقالات موجود در ۱۳۳ نشریه علمی- پژوهشی مصوب وزارت علوم تحقیقات و فناوری در گروه علوم انسانی را تحلیل کرده است (ر.ک: بختیاری و دیگران، ۱۳۹۳، ص ۱) و حمیرضا *آیت‌اللهی* در طرحی که با همکاری بختیاری و همکارانش اجرا کرده، به تعداد ۲۱۹ نشریه اشاره کرده است (آیت‌اللهی، ۱۳۹۲). ما در این گفتار به برخی نشریات مشهور این حوزه اشاره می‌کنیم:

۱. فصلنامه علمی - پژوهشی خانواده‌پژوهی: این نشریه از سال ۱۳۸۴ با انتشار مقالات بین‌رشته‌ای در زمینه آسیب‌شناسی روانی و اجتماعی خانواده، پژوهش‌های حقوقی و قومی، فرزندپروری و نظریه‌پردازی در مطالعات بنیادی خانواده آغاز به کار کرده است.

۲. فصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات راهبردی زنان.

۳. شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده؛ از ۱۳۷۷ منتشر شده تا شماره ۴۰ با نام کتاب زنان.

۴. فصلنامه علمی- پژوهشی زن در توسعه و سیاست؛ مرکز آموزشی و

- پژوهشی مطالعات و تحقیقات زنان. دانشگاه تهران.
۵. فصلنامه علمی- پژوهشی زن در فرهنگ و هنر؛ مرکز آموزشی و پژوهشی مطالعات و تحقیقات زنان؛ دانشگاه تهران. دو مجله اخیر از سال ۱۳۸۸ به جای مجله پژوهش زنان منتشر می‌شوند.
۶. فصلنامه زن و مطالعات خانواده؛ دانشگاه آزاد اسلامی واحد تبریز تأسیس ۱۳۸۷.
۷. دوفصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات جنسیت و خانواده؛ مرکز تحقیقات زن و خانواده.
۸. دوفصلنامه علمی- پژوهشی مطالعات زن و خانواده؛ دانشگاه الزهرا از سال ۱۳۹۲.
۹. دوفصلنامه علمی- تخصصی مطالعات اسلامی زن و خانواده؛ حوزه علمیه خاوران قم؛ تأسیس ۱۳۹۳.
- از آنچه درباره مقالات منتشر شده در نشریات علمی- پژوهشی گذشت، سطح ارتباط نشریات نیز با اخلاق خانواده روشن شد؛ به همین دلیل از اطاله سخن در این باب صرف نظر می‌کنیم.

۳. نگاه به آینده

نهاد مستحکم خانواده، به دور از فقر، فساد، تبعیض و بهرمنند از محیط زیست مطلوب از چشم‌اندازهای نظام جمهوری اسلامی ایران است که در سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ جمهوری اسلامی بر آن تأکید شده است



(حاجیان مقدم، ۱۳۹۵، ص ۶). همچنین تقویت نهاد خانواده و جایگاه زن در آن در سیاست‌های کلی برنامه چهارم، پنجم و ششم توسعه توسعه ابلاغی مقام معظم رهبری به طور صریح مورد توجه قرار گرفته است (همان، ص ۷) و در قانون برنامه چهارم و پنجم توسعه با هدف تقویت نهاد خانواده و به منظور دستیابی به استحکام خانواده در کشور دولت به تلاش تقنینی (قانون برنامه چهارم توسعه، اصل ۱۱۱) و برنامه‌ریزی در امر توسعه امور زنان و خانواده مکلف شده است (قانون برنامه چهارم توسعه، اصل ۱۱۱). با این حال و به رغم تلاش‌های زیادی که در این راستا صورت گرفته، به نظر می‌رسد جامعه ایرانی در حوزه مطالعات خانواده به طور کلی و اخلاق خانواده به طور خاص دچار کاستی‌ها و نیازهای فراوانی است که می‌توان برای رفع آنها برنامه‌ریزی کرد. برنامه‌های پیشنهادی در این گفتار در ذیل سه عنوان برنامه‌های پژوهشی، برنامه‌های آموزشی و برنامه‌های اجرایی تنظیم شده است:

۱-۳. برنامه‌های پژوهشی

همان طور که گفته شد، در فضای علمی کشور ادبیات تحقیق در باب اخلاق خانواده فراهم نیست. بر این اساس برای فراهم کردن ادبیات لازم و مراجع تولید علم در حوزه خانواده که کار تحقیق و پژوهش را برای اهل تحقیق آسان کند، لازم است چند موضوع به عنوان سنگ بنای پژوهش در این باب در اولویت پژوهش قرار گیرند.

الف) استخراج و تبیین الگوهای اخلاقی در انواع روابط خانوادگی از کتاب و سنت.

ب) تبیین و ترسیم نظام وظایف اعضای خانواده.

ج) راه‌های مجاز حل تعارض‌ها در خانواده؛ منظور از جواز در این عنوان اعم از جواز فقهی و جواز اخلاقی است.

د) طرح و بررسی مسائل مهم خانواده در حوزه اخلاق و حل آنها با رویکرد اسلامی؛ در این رویکرد می‌توان از احکام فقهی به عنوان مبانی نظریه‌های اخلاقی بهره برد.

۲-۳. برنامه‌های آموزشی

در این باب برای تحکیم و ارتقای ساختار و کارآمد ساختن خانواده در سه حوزه زناشویی، فرزندپروری و حمایت و مراقبت سالمندان و توانمندسازی خانواده در عهده‌داری وظایف و کارکردهای خود با توجه به تحولات جهان معاصر پیشنهاد می‌شود با همکاری نهادهای مسئول از قبیل استانداری‌ها و فرمانداری‌ها کلاس‌ها، دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی با موضوع اخلاق ازدواج، اخلاق، همسر داری، اخلاق فرزندپروری و اخلاق مواجهه با سالمندان برگزار شود. بدیهی است پیش از ورود به حوزه آموزش باید متون آموزشی در سطوح مختلف و برای مخاطبان گوناگون تهیه شود.

۳-۳. برنامه‌های اجرایی

الف) برای کامیابی در برنامه‌های پژوهشی لازم است تیم‌های پژوهش با ترکیب کارشناسان اخلاق پژوهشگران و کارشناسان متون دینی، متخصصان رشته‌های مختلف از قبیل روان‌شناسی بالینی، روان‌شناسی سلامت، روان‌شناسی عمومی، اقتصاد خانواده، حقوق، پزشکی اجتماعی، روان‌پزشک و... تشکیل شود.

ب) برای کامیابی در برنامه‌های آموزشی لازم است برای تدوین متون آموزشی از کارشناسان آموزش بهره‌برد و برای اجرای برنامه‌های آموزشی از کارشناسان تدریس و کلاس‌داری کمک گرفت و در صورت کمبود نیروهای پخته و زبده در این زمینه به تربیت نیرو پرداخت.

ج) برای آماده‌سازی خانواده‌ها و فراهم‌کردن بهره‌وری از برنامه‌های آموزشی پیشنهاد می‌شود با کمک تیم‌های مجرب خانواده‌درمانی به رفع و درمان ناهنجاری‌های درون خانوادگی در سطح گسترده اقدام شود.

د) به منظور اطمینان از کارآمدی و کفایت متون پژوهش و آموزشی و فراهم‌کردن امکان تداوم خدمت‌رسانی در این زمینه‌ها پیشنهاد می‌شود برای تربیت متخصصان خانواده‌پژوهی و خانواده‌درمانی و آموزش برنامه‌ریزی شود.

نتیجه‌گیری

اخلاق خانواده به معنای حوزه‌ای مطالعاتی که ضمن ارائه الگو برای

رفتارهای ارتباطی درون خانوادگی می‌تواند از توانایی‌های اخلاق کاربردی در حل تعارض‌های اخلاقی درون‌خانوادگی استفاده کند، از پیشینه چندانی برخوردار نیست. در عصر حاضر نیز به دلیل رودرویی دو عامل نخست تلقی جدید از زن و جایگاه او به مثابه رکن اصلی خانواده و دیگر هجوم مظاهر مدرنیته مثل اینترنت، ماهواره و موبایل به خانواده ایرانی، برنامه‌ریزی برای توسعه اخلاق خانواده دچار پیچیدگی شده است. با این حال در حوزه اخلاق خانواده کتب و مقالات زیادی به رشته تحریر درآمده، نشریات زیادی منتشر می‌شود، مؤسسات متعددی تأسیس و رشته‌های تحصیلی چندی در دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی راه اندازی شده است؛ ولی تألیفات هنوز به مرحله اخلاق با رویکرد کاربردی نرسیده و در حد توصیف، توصیه و دستورالعمل باقی مانده است. مؤسسات دایر در کشور تقریباً هیچ ارتباط سیستماتیکی با هم ندارند. به همین دلیل فعالیت‌ها تکرار می‌شود و از این همه تنها یک مؤسسه به سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و آموزش پژوهش در حوزه خانواده اختصاص یافته است. رشته‌های دانشگاهی با چند مشکل به شرح ذیل مواجه‌اند:

تدوین عجولانه واحدهای درسی، کمبود استاد متخصص، عدم توافق کارشناسان و صاحب‌نظران بر سر مفاهیم اصلی رشته‌ها و فقدان منابع درسی منسجم و مبتنی بر مفاهیم ایرانی و اسلامی و مطالعات تطبیقی. بر این اساس جامعه ایرانی در حوزه مطالعات خانواده به طور کلی و اخلاق خانواده به طور خاص کاستی‌ها و نیازهای فراوانی دارد که می‌توان

برای رفع آنها برنامه‌ریزی کرد. در این نوشتار برنامه‌ریزی در سه محور برنامه‌های پژوهشی، برنامه‌های آموزشی و برنامه‌های اجرایی پیشنهاد شد.

۳۲۹



تحول مطالعات اخلاق خانواده در انقلاب اسلامی

منابع

۱. آملی، شمس‌الدین محمد؛ *نفایس الفنون فی عرایس العیون*؛ تصحیح ابراهیم میانجی؛ تهران: انتشارات اسلامیة، ۱۳۸۱.
۲. آیت‌اللهی، حمیدرضا؛ *تحلیل محتوای موضوعی مقالات علمی پژوهشی «حوزه زن و خانواده»*؛ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، گروه پژوهشی مطالعات زنان، ۱۳۹۲، ص ۸۰۹، در:
- Error! Hyperlink reference not valid.**
۳. موسوی خمینی^ع، سیدروح‌الله؛ *صحیفه امام*؛ تهیه و تنظیم نشر آثار امام خمینی^ع؛ چ ۵، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^ع، ۱۳۸۹.
۴. بختیاری، آمنه، فاطمه بدوی، مریم‌السادات هاشمی فشارکی و بهاره نصیری؛ «*تحلیل محتوای موضوعی مقالات علمی پژوهشی حوزه زن و خانواده*»، *پژوهشنامه زنان*، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، س ۵، ش ۲ (پیاپی ۱۰)، پاییز و زمستان ۱۳۹۳، ص ۱-۲۲.
۵. برناردز، جان؛ *درآمدی به مطالعات خانواده*؛ ترجمه حسین قاضیان؛ چ ۱، تهران: نشر نی، ۱۳۸۴.



۶. پورجوادی، رضا؛ «تدبیر منزل»، دانشنامه جهان اسلام؛ بنیاد دائرة المعارف اسلامی ج ۶، ۱۳۹۲.
۷. تافلر، الوین؛ شوک آینده؛ ترجمه حشمت الله کامرانی؛ چ ۲، تهران: نشر سیمرخ، ۱۳۷۴.
۸. جمعی از نویسندگان؛ اخلاق کاربردی؛ چ ۳، قم: بوستان کتاب، ۱۳۸۹.
۹. حاجیان مقدم و دیگران؛ «امور زنان و خانواده در اسناد بالادستی نظام جمهوری اسلامی ایران»، ۱۳۹۵، در
<https://woman.guilan.ac.ir/documents/9/30651a4330a-5921-1-409d-b3f7-4f18126d1453..>
۱۰. دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، تاریخچه گروه آموزشی مطالعات زنان در کشور و در دانشگاه تربیت مدرس،
<https://www.modares.ac.ir/hum/departments/women-studies>
۱۳۹۸.
۱۱. دفترچه انتخاب رشته ارشد سال ۱۳۹۴-۱۳۹۵.
۱۲. رازی، فخرالدین؛ جامع العلوم ستینی؛ تصحیح سید علی آل داود، چ ۱، تهران: نشر ثریا و بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار، ۱۳۸۲.
۱۳. رحمانی، غلامعباس؛ نقش رسانه‌ها در تغییر سبک زندگی نشر؛ تهران: معاونت تعلیم و تربیت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۹۲.



۱۴. رحمانی، غلام‌عباس و دیگران؛ «بررسی تغییرات فرهنگی ناشی از استفاده از رسانه ماهواره در حوزه ارزش‌های خانواده»، *دوفصلنامه علمی- پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی* دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)؛ س ۶، ش ۱۳، بهار و تابستان ۱۳۹۵، ص ۱-۳۲.
۱۵. شهرزوری، شمس‌الدین محمد؛ *رسائل الشجرة الالهية في علوم الحقایق الربانية؛ تحقیق محمد نجیب کورکون؛ ط ۲، بیروت: نشر دار صادر و مکتبه الارشاد استانبول، ۱۴۲۸ق/ ۲۰۰۷م.*
۱۶. دشتکی شیرازی، غیاث‌الدین منصور (قرن ۹ و ۱۰)؛ *اخلاق منصوری؛ تصحیح علی محمد پشددار؛ چ ۱، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۶.*
۱۷. سلماسی‌زاده، محمد و آمنه امیری؛ «تأثیر نوسازی حکومت پهلوی اول بر پایگاه زنان در خانواده و اجتماع»؛ *دوفصلنامه علمی پژوهشی تاریخ نامه ایران بعد از اسلام؛ س ۸، ش ۱۵، ۱۳۹۶، ص ۶۳-۹۰.*
۱۸. سلیمی مقدم، سمیه؛ «آسیب‌شناسی رشته مطالعات زنان در ایران»، *مجله حوراء؛ ش ۳۱، ۱۳۸۸.*
۱۹. سیلویا آن، هیولت و کورنل وست؛ *جنگ علیه والدین؛ ترجمه و تلخیص معصومه محمدی؛ چ ۱، قم: دفتر نشر معارف، ۱۳۸۸.*



۲۰. شیرازی، قطب‌الدین محمود؛ **درة التاج**؛ به کوشش سیدمحمد مشکوه؛ چ ۱، تهران: مؤسسه انتشارات حکمت، ۱۳۸۵.
۲۱. صادقی فسایی، سهیلا و ایمان عرفان‌منش؛ «تحلیل جامعه‌شناختی تأثیرات مدرن‌شدن بر خانواده ایرانی و ضرورت تدوین الگوی ایرانی اسلامی»، **زن در فرهنگ و هنر (پژوهش زنان)**؛ دوره ۵، ش ۱، بهار ۱۳۹۲، ص ۶۱-۸۲.
۲۲. طوسی، نصیرالدین؛ **اخلاق ناصری**؛ تصحیح و توضیح مجتبی مینوی و علیرضا حیدری؛ چ ۵، تهران: انتشارات خوارزمی، ۱۳۷۳.
۲۳. عباسی، سمیه و منصور موسوی؛ «نگاهی به موقعیت زنان ایران در دور پهلوی از سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۳۲ش»، **پژوهشنامه زنان پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی**؛ س ۵، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳، ص ۵۹-۸۲.
۲۴. عنایت، حمید؛ **مقدمه ترجمه سیاسی ارسطو**؛ چ ۷، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۳.
۲۵. قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، در:
<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/94202>.
۲۶. کاتوزیان، ناصر؛ «اخلاق و حقوق»، **فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری**؛ س ۲، ش ۱-۲، بهار و تابستان ۸۶، ص ۸۵-۸۸.



۲۷. کرمی، محمدتقی؛ **مطالعات زنان در ایران؛ حساسیت‌ها و چالش‌ها؛** قزوین: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه آزاد اسلامی قزوین، ۱۳۹۸.

۲۸. مرکز تحقیقات زن و خانواده؛ **گزارشی اجمالی از پیشینه رشته مطالعات زنان در مراکز دانشگاهی ایران، در:**

<https://wrc.ir/tcos3rd/history>.

۲۹. ناری قمی، مسعود و محمدجواد عباس‌زاده، «مهمان در خانه: یک بررسی تطبیقی میان ایران و غرب در استانه دوران مدرن (نمونه موردی: مسکن دوره قاجاری تبریز)»، **فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی؛** ش ۳، تابستان ۱۳۹۳، ص ۹۳-۱۰۸.

۳۰. یزدانی، عباسعلی و سیمین دوستی؛ «اشکال نوپدید خانواده در ایران و چالش‌های آن»، **پژوهشنامه مددکاری اجتماعی؛** س ۲، ش ۶، زمستان ۱۳۹۴، ص ۷۵-۱۰۰.

۳۱. سایت وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، در:

<http://WWW.ict.gov.ir/news>.